

Mi a történeti földrajz és kik a történeti földrajzosok?

*(Kerekasztal-beszélgetés a történeti földrajzról
az MTA Regionális Kutatások Központja Budapesti Osztályán
2007. szeptember 3-án)*

Résztevők: Beluszky Pál (MTA RKK), Frisnyák Sándor (Nyíregyházi Főiskola), Gál Zoltán (MTA RKK), Győri Róbert (MTA RKK), Hajdú Zoltán (MTA RKK), Rácz Lajos (Szegedi Egyetem), Szilágyi Zsolt (Debreceni Egyetem).

Rácz Lajos: A kerekasztal-beszélgetés mederben tartására négy tematikai egységet határoztunk meg.

1. Elsőként a személyes szintet kellene végigjárjunk, nevezetesen, hogy ki hogyan került a történeti földrajz közelébe, ki volt az ösztönző mester, tanár, illetve milyen volt az a helyzet, amelyben elindultak a társaság tagjai a történeti földrajz irányába.
2. A második szint hangsúlyos kérdése, hogy miként lehet meghatározni a történeti földrajzot, ki mit ért történeti földrajzon.
3. A harmadik tematikai egység az lenne, hogy a jelenlevők miként látják a magyar történeti földrajz fejlődési pályáját. Hol voltak nekilendülő és megtorpanó szakaszok ebben a történetben.
4. A negyedik szinten a jelenkori viszonyokról kellene valamiképpen szólnunk. Milyen ma történeti földrajz helyzete, milyenek a nemzetközi kapcsolatok, milyen perspektívákat látunk a történeti földrajzon belül? Azaz négy tematikai szintet gondolnánk végig: egy személyes, egy definíciós, egy tudománytörténeti, végül pedig egy jelenkorra irányuló értékelést, a jövő lehetőségeit is számba véve.

1.

□ Az első kérdés tehát az lenne, hogy ki hogyan került kapcsolatba a történeti földrajzzal, ki miként vált valaminő módon történeti földrajzossá?

Frisnyák Sándor: Azt hiszem, hogy az '50-es '60-as évek fordulóján, amikor Miskolcon iparföldrajzi kérdésekkel kezdtem foglalkozni és e témakörből írtam

a doktori értekezésemet, akkor a történelmi szemléleti módot alkalmaztam. A bányászat, vaskohászat és a többi ágazat kialakulásáról az adott időszak fejlődését vázoltam fel, és éreztem, hogy foglalkozni kell a fejlődési folyamatokkal és azzal, hogy az egyes természeti erőforrások hogyan váltak használhatóvá. Menyire értéktelen volt például az ősember számára egy csomó ma lényeges természeti erőforrás, és milyen fontos telepítő tényező volt például az obszidián.

Később Szegeden volt a következő állomásom – a tanárképző főiskola –, de amikor Nyíregyházán, Szabolcs-Szatmár megye gazdasági elmaradottságának történelmi gyökereit próbáltam feltárni, akkor kerültem igazából kapcsolatba a történelmi földrajzzal. Mendöl Tibor, Bulla Béla és mások történelmi földrajzzal foglalkozó tudományelméleti munkáit tanulmányoztam, egyetértve a Fodor Ferenc-féle felfogással, meg részben a Hézsér Aurél-féle felfogással, tudniillik hogy ez nem lehet önálló diszciplína, hanem bevezető a regionális földrajzhoz. Aztán látva, hogy gazdaságföldrajzi vizsgálatainkat nem túlságosan értékeli a helyi hatalom, különösképpen, ha kritikus megfogalmazásokra is sor került, kezdtem eltávolodni az aktuális gazdaságföldrajzi kérdésektől, és alaposabban foglalkozni a történelmi földrajzzal. Kezdetben főleg a Nyírséggel, a Felső-Tiszavidékkel, azután a Zempléni-hegységgel foglalkoztam, később pedig az egész Kárpát-medencére kiterjesztettem vizsgálataim körét. Idővel kollegáim is sok helyi témát dolgoztak. Most legutóbb például Nagytárkány történelmi földrajzát dolgoztam fel egy Szlovákiában megjelenő kötetben. Tudom, hogy ezek módszertani szempontból inkább tanuló jellegű munkák, és a szakma nem veszi ezeket észre, nem hivatkoznak rájuk, azonban nagyon érdekes tudományos kihívás. Mostanság életmódstratégiai-váltással, és nagyobb perspektívából vizsgálódó, átfogó témákkal foglalkozom. Ennyit az én élményeimről.

Azt gondolom, hogy ezt a fajta történelmi földrajzi megközelítést a megyében elismerték, és a tanszéket kutatóműhelyként is elkönyvelték. De a profil gazdagodott, egyrészt az idegenforgalommal, másrészt pedig módszertani kérdésekkel – mindez összefügg a főiskolai földrajz tanszék profiljával.

Györi Róbert: Sokan vallhatják Frisnyák tanár urat mesterüknek. Volt-e esetleg olyan professzora a tanár úrnak, aki ebbe az irányba terelte?

Frisnyák Sándor: Volt egy tanítómesterem, akiről mindenképpen érdemes megemlékezni. Marjalaki Kiss Lajos 1944 és 1948 között Miskolcon a polgári iskolában tanított. Marjalaki tankönyvíró is volt, az ő tankönyveit használtuk, jöllehet már kihagyásokkal, mert a háború utáni időszakról van szó. Egyébként 1920-tól 1948-ig oktattak az ő könyveiből, statisztikai felújításokkal. Emellett helytörténelmi kutatásokkal is foglalkozott, és a helytörténelmi, helyismereti földrajzi szempontokat beépítette az oktatásba. Persze akkor még nem tudtam, és később sem, mi az, hogy történelmi földrajz. (Magyarországon akkor nem foglalkoztak ilyen témákkal a szomszéd népek érzékenysége miatt, és kezdetben inkább csak helyi vonatkozású témákkal lehetett foglalkozni az egész Kárpát-medence helyett.)

Marjalaki Kiss Lajost Miskolcon ma is nagyra értékelik, munkái közül többet újra kiadtak. Róla még azt is megemlíthetem, hogy a kettős honfoglalás

elméletének egyik előfutára volt. A '30-as évek közepe táján Móricz Zsigmond szerkesztette a *Nyugat* című folyóiratot és Marjalaki Kiss Lajos ekkor két részletben közölte elgondolásait.¹ (Egyébként Móriczcal, egykori iskolatársával jó kapcsolatokat ápolt.) Ő is hozzájárult László Gyula elméletének megalapozásához, emiatt többen kifogásolták is, hogy László Gyula a hivatkozásai között nem szerepeltette. Ezt tudnám megemlíteni, és azt, hogy munkája 1956-ban újra megjelent változatlan formában.²

Beluszky Pál: Én teljesen észrevétlenül kerültem kapcsolatba a történeti földrajzzal, szinte magam számára is véletlenül. Amikor elkezdtem földrajzi tanulmányaimat, a földrajzot ilyen címszó alatt nem művelték Magyarországon. Településföldrajzi problémákkal foglalkoztam, és számomra teljesen természetes volt, hogy még egy jelenkori probléma megoldásánál is elég messze kell visszanyúlni a múltba. Egy település esetén nemcsak a természeti környezet, az alaprajz, az épületek anyaga stb., hanem bizonyos funkciók is csak úgy magyarázhatók, ha ismerjük múltbeli kialakulásuk folyamatát. A helyi társadalom szerkezete is magán viseli a múlt nyomait. Hadd hozzak egy friss élményen alapuló példát: a Hegyalján jártam néhányszor, és apró morzsák, benyomások alapján úgy tűnik, kezd kialakulni egy olyan önkép, ami visszavezethető az egykori mezővárosi jogállásra, a mezővárosi társadalomra. Számomra teljesen természetes volt, hogy településföldrajzi kutatásaim során foglalkozom a településhálózat változásaival is, anélkül, hogy én ezt történeti földrajzként fogtam volna fel. Elég sok kritikát is kaptam emiatt. Ha felkérésre kellett egy tanulmányt írni, néhányszor elhangzott olyan figyelmeztetés is, nehogy a kiegyezésnél kezdjem! Szívem szerint én annál még korábban kezdtem volna. Ugyanakkor más módszereket, más forrásokat, más elméleti megalapozást nem használtam, sőt mondhatnám, azóta sem használlok. Kutatásaimnál levéltári forrásokat nagyon ritkán, csak valamikor a pályám elején használtam – most már nem. Népszámlálási adatokra, statisztikai közlésekre, térképekre építék, már meglévő irodalmi feldolgozásokból szerezem az adataimat, információimat, és hozzávetőleg ugyanazokat a módszereket használok az 1910-es városhálózat vizsgálatánál, mint a jelenleginél. Még módszertanilag sem éreztem olyan nagyon nagy lépést, mint ami jelezte volna akár a magam számára, hogy történeti földrajzot művelek. Ez legfeljebb akkor mondható el, amikor valami olyasmit csinállok, amely – legalábbis deklaráltnan – a jelennel már nem foglalkozik. Győri Róberttel készítettük el a magyarországi városhálózat 20. század eleji állapotát áttekintő tanulmányt³ (ennek nem volt folytatása a későbbi időszakokra), ami már – úgy tűnik – történeti földrajz. Talán még egy helyen tértem el kissé ettől a megközelítési módtól: az Alföld vizsgálatánál, ami aztán egy kötetben az *Alföld történeti földrajza* címmel jelent meg.⁴ Valójában igazi témája a „talányos táj” felderítése.

¹ Marjalaki Kiss Lajos: Új úton a magyar őshaza felé. *Nyugat* (23.) 1930. 12.

² Marjalaki Kiss Lajos: *Gondolatok a magyar nép eredetéről*. Miskolc, 1956.

³ Beluszky Pál – Győri Róbert: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Budapest–Pécs, 2005.

⁴ Beluszky Pál: *A Nagyalföld történeti földrajza*. Budapest–Pécs, 2001.

Még egy dolgot szeretnék az eddigiekhez hozzáfűzni. Munkám hiányosságának tartom, hogy amikor észleltem, ez mégiscsak történeti földrajz, nem igazán álltam neki, hogy ezen a téren alaposabban tájékozódjak. Egyébként is igen gyenge vagyok elméletekből, meg paradigmákból, mindig meglepődöm, amikor mondják, hogy ilyen, vagy olyan paradigma szerint alkotok. Így, ha a mestereimet firtató kérdésre kellene válaszolnom, nem tudok igazán megnevezni olyasvalakit, aki a történeti földrajz felé irányított volna. Olvastam sok olyan, történeti földrajznak minősülő munkát Szabó Istvántól Mendöl Tiborig, ahol elkönnyvelhettem, hogy ez igen, ez jó! Mégsem tudom megállapítani, ki volt az, aki lökést adott volna, hogy történeti földrajzzal foglalkozzam. Frisnyák Sándor beszámolójához annyiban csatlakozom, hogy magam is egyre inkább kedvelem a történeti földrajzi témákat. Kényelmesebb csinálni, kevesebb konfliktussal jár. Amikor például a dualizmus korával foglalkozom, akkor kellemes elmerülni az akkori adatokban, megcsodálni, hogy milyen szenzációs témákat kínáltak és kínálnak most is a kutatóknak. Sokkal kellemesebben érzem magam ebben a környezetben, mint azokban a munkákban, amelyek a jelenkorhoz kapcsolódva, elsősorban mindenféle megrendeléseket jelentenek.

Gál Zoltán: Nekem könnyebb mentorokat felmutatni, mert az én kutatói pályám már alapvetően a történeti földrajzzal indult. Debrecenben végeztem történelem-földrajz szakon, de már korábban is a helytörténet érdekelt. Volt egy díjnyertes pályamunkám, amely az első történeti földrajzi munkám is egyben, melyet a Mezőgazdasági Múzeum pályázatára gimnazistaként írtam. *A paraszti áru- és cserekereskedelem Cserépfaluban és környékén* volt a címe, és ebben már megjelentek térbeli vetületek, földhasználat, a helyi társadalom migrációja, a summáság stb. A Debreceni Egyetemen viszont nem volt senki, aki történeti földrajzot tanított volna, sőt még az is nagy probléma volt, hogy a gazdaságföldrajzból – ami egy ilyen KGST-csatlós és listázó tudomány volt – hogyan legyen társadalomföldrajz (még a gazdaságföldrajz szót is igyekeztek kínosan kihagyni belőle). Talán emiatt is látta úgy Pinczés professzor úr, hogy nem talál senkit, akit a földrajz tanszéken ki tudna művelni, ezért egy ötlet nyomán engem küldött Beluszky professzor úrhoz. Debrecenből havi-féléves rendszerességgel jártam képzésre, és itt botlottam bele Timár Lajosba. Elbeszgettünk arról, hogy mi legyen a kutatási területem. A tanár úrnak volt egy ötlete, hogy a bankokkal senki nem foglalkozott, nézzem ezt meg. Lényegében ekkor kezdődött a munkám. Timár Lajos a kezembe nyomta az angol történeti földrajzi iskola egyes munkáit, illetve amiket ő írt erről. Ez adott valamilyes nemzetközi kitekintést. Az látszott, hogy az angolszász történeti iskolában bizonyos dolgok már teljesen lefedettek, így teljes a helytörténeti feldolgozás, már túl vannak a regionális történeti földrajzi kutatásokon. Magyarországon viszont a korábbi évtizedekben ilyen munkák nem készültek. Ilyen előzményekkel írtam meg disszertációm, *A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói* címmel. 1910-es statisztikai adatokat használtam a dualizmus perspektívájában. Az egésznek az volt a lényege, hogy a szolgáltatások és a banki

szektor mennyire formálta az akkori városhálózatot, és ennek milyen regionális kihatásai voltak. Azután történészként dolgoztam, de a történeti földrajzi vonulat továbbra is érdekelt. Amikor az RKK-ba kerültem, más kutatási trendek voltak, különböző kötelezettségeket kellett teljesíteni, annyiban azonban tudtam folytatni ezeket a vizsgálatokat, hogy a pécsi bank- és társadalomtörténet irányába mozdultam el. Jártam helytörténeti konferenciákra is, de ezek jobbára a mézeskalács-készítők és a helyi céhek körül forogtak, ami kívül esett az érdeklődésemen. A helytörténet egy helyben topog Magyarországon és nem tud mit kezdeni a történeti földrajzzal.

Györi Róbert: Az én történetem nagyon tanulságos, és jellemző példája annak is, hogy az egyetemi hallgatók hogyan találkoznak a történeti földrajzzal. Furcsa módon, amikor egyetemre kerültem és megkérdezték, mit akarok, mit szeretnék csinálni, ösztönösen azt mondtam, hogy a történeti földrajz érdekel. Anélkül persze, hogy bármit is ismertem volna erről a területről. Egyszerűen úgy gondoltam, hogy olyan dologgal kellene foglalkoznom, ami ezt a két tudományt nagyon szorosan összeköti, ugyanis nem tudtam eldönteni, hogy melyiket szeretem jobban. Földrajz szakon ilyen, hogy történeti földrajz nem létezett. A bölcsészkaron viszont elsőévesként fel kellett vennem a történeti földrajz című kurzust, ahol bölcsészkar-szerte történeti topográfiát tanítanak. Tehát Kolozsvár a Sebes-Körösnek melyik partján van, a történeti Moson vármegye átlógott-e Csallóközbe és ehhez hasonló kérdések. Amikor ezt a kurzust egy négyessel abszolváltam, akkor úgy döntöttem, hogy ebből nekem ennyi tökéletesen elég is volt, itt le zárnám ezt az érdeklődést. Mindenesetre azt láttam, hogy ez egy olyan terület, ami engem nem vonz, nem láttam benne semmi szellemi muníciót.

Nem hagyott nyugodni viszont a téma a későbbiekben sem, és kerestem az idevágó irodalmat. Másodéves lehettem, amikor egyrészt elolvastam Frisnyák Sándor *Magyarország történeti földrajza* című könyvét, másrészt kezembe került a *Vég-kiárusítás I.* című tanulmánykötet Beluszky Páltól. Ezeket elolvasva úgy gondoltam, hogy mégis csak több érdekesség van ebben, mint amit az egyetemi oktatás alapján leszűrtem. Szerencsémre viszonylag korán elkezdtem dolgozni az RKK-ban – Nemes Nagy tanár úr ajánlott ide kisebb munkákra –, és személyesen is megismerkedtem Beluszky tanár úrral. A másik irányból – a történettudomány felől – pedig úgy kerültem közel a témához, hogy a bölcsészkaron teljesen véletlenül becsöppentem Benda Gyula egy szemináriumára. Utána minden fél-évben tudatosan vettem fel Benda Gyulától órákat; az ő szakmai hozzáértése, szemlélete, a történelem szakhoz való hozzáállásomat is megváltoztatta. Szóval, amit tőle tanultam, az is ebbe az irányba terelt.

Ez odáig fajult, hogy amikor szakdolgozati témát kellett választanom, magától adódott, hogy történeti földrajzi témáról fogok írni. Ennek elsődleges oka az volt, hogy nagyon érdekelt és szerettem csinálni, továbbá azt is láttam, hogy ezen a tudományterületen vannak rések a tudományos piacon. A doktori témámnak is egyrészt azért választottam a Kisalföldet, mert ez a szülőföldem, jobban

ismerem, mint az ország többi táját, és érdekelnek a problémái.⁵ De azt is láttam – végigtekintve a palettán –, hogy ezzel a területtel nagyon kevesen, szinte senki sem foglalkozik. Úgy gondoltam, hogy az Alföld térségében már kevés újat tudnék mondani, de a Kisalföld esetében még van keresnivalóm.

Szilágyi Zsolt: Egyszakos történelemtanárként kezdtem az egyetemet Debrecenben, és másodéves hallgatóként vettem fel a földrajzot. Korábban is érdeklődtem a földrajz iránt, de igazán a történelem állt közel hozzám. Ekené Zamárdi Ilona tanárnő kurzusain keresztül kerültem közelebb a gazdaság- és a társadalomföldrajzhoz, ezt követően pedig Timár Lajos tanár úr volt az, aki igazán elindított ebbe az irányba. Negyedéves koromban kerültem hozzá a 20. századi szemináriumokra (mindegyik gazdaság-, illetve társadalomtörténeti szeminárium volt), így kezdődött a kapcsolatom a társadalomtörténettel. Ő volt az, aki a szakdolgozati témám, de disszertációm témájának megtalálásában is segített. Miután megkérdeztem tőle, hogy mi volna az, amit javasolna az alföldi városok közül – akkor ő két várost ajánlott. Az egyik Kecskemét volt, a másik pedig Baja. Akkor még Szeghalmon laktam, ezért Kecskemét mellett döntöttem. Hallgatóként úgy gondoltam, hogy Kecskemét földrajzilag közelebb van Szeghalomhoz és a kutatás szempontjából ez gazdaságosabb számomra. Így kerültem kapcsolatba Kecskeméttel. A történeti földrajzot maga a város, illetve a téma hozta: ez az a szempont, ami megkerülhetetlen a téma megközelítésében. Gondolok a tanya-kérdésre a két világháború között, a Mendöl Tibor és Erdei Ferenc közötti vitára, amely központi téma volt a '80-as években. A másik pedig az agrártársadalom, amellyel konkrétan foglalkozom. Az agrártársadalom szerkezetét, kialakulását magyarázni kellett bizonyos kapcsolódásokkal, és ezt egyértelműen a természeti földrajz, illetve a kultúrtáj alakulásában gondoltam összehozhatónak.

Rácz Lajos: Nekem gyorsan kialakult a történeti földrajzzal való kapcsolat, ugyanis nagyon rosszul tanultam és két olyan tantárgy volt, ahol volt esélyem arra, hogy Magyarországon felvegyenek egyetemre. Ez a földrajz és a történelem volt. Ez érdekelt. Abban az időben amatőr színpadra jártam, igazolt játékos voltam egy kézilabda-csapatban és egy futballcsapatban – mindez eléggé kitöltötte az időmet. A lényeg az, hogy két tantárgy volt, ami úgy igazándiból érdekelt, mind a kettőből jó tanáraink voltak. A berettyóújfalui Arany János Gimnáziumban végeztem, földrajzból Csatári Bálint volt a tanárom, az ő személyét nem kell hosszasan bemutatnom, a másik kedves tanárom pedig Nagy Miklós volt, aki ugyancsak kiváló ember. Amikor felvettek Szegedre, akkor mind a két tudományterület érdekelt. Azonban sehol nem éreztem magam otthon. Sem a történészek között, sem a földrajzosok között nem volt meg az otthonosság érzése. Érdekes módon a földrajzosokhoz csapódtam. A földrajzosok között ugyanis sokkal nagyobb az összetartás – ez a tapasztalatom –, jobb az atmoszféra. A történész folyosó – gondolom, ez máshol is így van – kicsit az elmeegógyinté-

⁵ Győri Róbert: *A térszerkezet átalakulásának elemei a Kisalföld déli részén (a XVIII. század végétől a XX. század elejéig)* (Doktori értekezés, kézirat. ELTE TTK 2005.)

zetre emlékeztet. Vannak emberek, akik miután bementek a szobájukba, utána is bezárják az ajtót. A történészek részről az egyetlen ember – ő is Pestről ingázott Szegedre –, aki ébredező érdeklődésemet ápolta, Gyimesi Sándor volt. Ő volt az, aki felkeltette az érdeklődésemet a történeti földrajz iránt, majd ő lett a témavezetőm is. Azt gondoltam, hogy amit én csinállok, az sem nem földrajz, sem nem történelem, valami a kettő között.

Még egy embert kell megemlíteni az élő klasszikusok közül, Frisnyák Sándort, akinek a Nyíregyházi Főiskolán kiadott könyve ekkor jutott birtokomba. Olvastam arról, hogy mi a történeti földrajz és szótárakkal felvértezve innen-onnan, lexikonokból fordítottam a definíciókat.

Tulajdonképpen ez az idegenségérzés döntötte el a pályámat, igyekeztem olyan témát választani, ami a kettő között van. Először azt gondoltam, hogy ez a történeti földrajz – mert úgy indult a dolog, hogy Bihar vármegye történeti földrajzát fogom megírni – és ebből lett hosszas kompromisszumok árán, hogy ennek egy szeletét kell kiválasztani, az éghajlatot. Így lettem éghajlattörténész. Nekem az elkövetkező 20 évem arról szólt, hogy ezen az egy ponton mentem előre. Hogy hova helyezzük az éghajlattörténetet, a történeti földrajzhoz vagy a környezettörténehez, ez valamennyire álláspont kérdése. Szembesültem azzal is, hogy milyen rettenetesen műveletlen vagyok, ugyanis azon az egy fronton mentem előre, ott voltak meg az ismereteim, nyilvánvalóan ezt az életstratégiát a tudományos minősítés rendszere támogatja. Egy dolog csak a lényeges, hogy az ember egy ponton produkáljon az átlagtól eltérő dolgokat. Én éghajlat- és környezettörténész, történeti földrajzos vagyok, ebben a mezőben határozom meg magam. Ha meg kell említenem azokat, akik közvetlenül hatottak rám, akkor Gyimesi Sándort emelném ki, és közvetve Frisnyák Sándort.

Hajdú Zoltán: Én rendes embernek készültem: amióta az eszemet tudom, történész akartam lenni. Ennek nagyon sok oka volt. Én végardói vagyok, a szomszédos Sátoraljaújhely és Sárospatak meglehetősen sajátos település. Emellett a családi indítást kell kiemelni: ahogy az apai nagyapám szokta volt mondani, mi rendes hajdúk vagyunk. Apámék családja háromszázhatvan valahány éve él ugyanazon a telken. Tehát megvan még a folytonosság. Az anyámék családja viszont hegyaljai mércével mérve gyütt-ment. A nagyapám Eperjesen született, és a vasútépítésekkel jött le. A család egy modern, mozgékony, vasútépítő család volt, és ez azzal járt, hogy minden fiú vasutas lett. Trianonban először két országba kerültek, '45 után pedig háromba. Mi meg ott laktunk Ardón és láttunk három országot. Akármerre néztünk, mindenütt rokonok laktak. Ez azért volt érdekes, mert amikor először elmentem sorozásra, akkor Sátoraljaújhelyen felvették az adatokat, és be kellett diktálni, kinek hol vannak rokonai. Bediktáltam, hogy rokonom van Csehszlovákiában, Szovjetunióban, az Egyesült Államokban. Egyik unokatestvérem katona a csehszlovák néphadseregben, egy másik tiszt a szovjet hadseregben, és az egyik unokatestvérem az amerikai haditengerészetnél a légierőben. Újhelyben senkinek a szeme nem rebbent, mert ez a vidék egy kíváncsi terület, nem én voltam egyedül ilyen helyzetben, hanem szinte mindenki. Ellenben engem elvittek

Hódmezővásárhelyre, és másnap hívat az elhárító őrnagy elvtárs, és kérdezi, hogy kicsoda-micsoda maga. Nála ez már kivágta a biztosítékot, mert nem tudta elképzelni azt, ami Újhelyben mindenkinek természetes volt.

Patakon, a gimnáziumban arra készültem, hogy történész legyek. Már gimnazistaként jártam az újhelyi levéltárba, és Debrecenben is történésznek készültem. Mindenféle okoknál fogva nem lettem történész, hanem kényszerből földrajzos lettem, de úgy, hogy én a történeti földrajzot két embertől tanultam (persze nem egyetemi kurzusként). Az egyik, akit nagyon kevesen ismernek, és talán nagyon kevesen is becsülnék, pedig sokkal nagyobb a teljesítménye, mint sokan gondolják, Papp Antal. A másik pedig az öreg Kádár László, akinek jártam az öt évig tartott kurzusára, amelynek az volt a címe, hogy „Bevezetés a földrajztudomány történetébe és elméletébe”. Ott mindenről szó volt. Ő akkor kezdett foglalkozni az őshaza elmélettel, a kelet-európai sztyepp görög problémáival, és hihetetlenül sok mindent lehetett tőle tanulni. A másik, ami elindított a történeti földrajz felé, az egy kényszer volt. Amikor elkerültem Pécsre, rá kellett jönnöm, hogy nem ismerem a Dél-Dunántúlt. Én azzal kezdtem a Dél-Dunántúl megismerését, hogy az 1925-ös közigazgatási lapokat teljes körűen feldolgoztam, és elmentem minden egyes településre. Körülbelül tehát három év alatt a Dél-Dunántúl – akkor még Zala megye is hozzá tartozott – minden egyes településén voltam. Mert nem lehetett másképp megérteni, hogy akkor most mit kutatunk egyáltalán. Amikor elkezdtem ezt az egész közigazgatás-földrajzot és közigazgatás-történetet, akkor egyértelmű volt, hogy ezt nem lehet történeti földrajzi szemlélet nélkül folytatni. Valójában a közigazgatás kérdésköre vitt el a történeti földrajz irányába, és én is „kényszerből” lettem történeti földrajzos vagy földrajzos egyáltalán. Engem igazából az átmenet problémája izgat, gyerekként és egyetemistaként is a Bocskai-szabadságharc, a Tököli-, a Tokaji-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc közötti átmenet problémáját kutattam. Ma is izgat, hogy miből mi lesz, mi hogyan értékelődik át újra, és milyen összefüggésrendszerbe kerül.

2.

□ *Rácz Lajos*: Akkor az első kört lezártuk, eljutottunk a második körhöz. Azt gondolom, meg kellene próbálkozni mindenkinek azzal, hogy tud-e, akar-e, mer-e történeti földrajz definíciót adni?

Frisnyák Sándor: Én már néhány megfogalmazást közöltem, de azt hiszem a legtömörebb definíció az lett, hogy az emberi tevékenységi formák idő- és térbeli rendszerének feltárása, rekonstrukciója. Ebben tulajdonképpen minden benne van. Ezen belül a természeti környezet és a társadalom közötti kölcsönhatásrendszer vizsgálata a maga folyamatában. Tudniillik az emberi tudás növekedésével ez a kapcsolatrendszer változott és változik jelenleg is. Ezt kell vizsgálni. Ahhoz, hogy ez jó eredményt hozzon, nagyobb mértékben kell foglalkozni a természeti földrajzi kérdésekkel, mint az eddigi történeti földrajzi munkák tették. Különösképpen, ha

a történészek történeti földrajzi munkáit, a régi, 19–20. századi történeti topográfákat nézzük, akkor látjuk, hogy ilyen oksági kapcsolatokat igen ritkán tárnak fel. Ha az emberi tevékenységi formákat a Kárpát-medence példáján vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a kultúrtáj kialakulásában, a térszerveződés folyamatában, a gazdaság specializációjában alapvetően ezer éven át az agroökológiai potenciál volt a meghatározó. Ez volt a regionális különbségek alapja.

A második dolog már részletkérdés, a definícióba már nem nagyon tartozik bele, hogy vajon szabad-e beszélni régmúlt dolgok rekonstrukciójánál régiókról. Az angol történeti földrajzi iskola szerint nyugodtan lehet bármelyik korban, bármely időben, mert ez egy rendszerezési alap. Segíti az összehasonlítást, a térbeli különbségek bemutatását. Annál inkább érdekes, hogy a régióformálódás és a gazdasági térszerkezeti egységek kialakulása megindul az Árpád-kor végétől – mikor már megtörténik a Kárpát-medence humanizációja –, és onnantól nyomon lehet követni. Újabban egynéhány történeti munka el is ismeri azt, hogy vannak ilyen szerveződések, mert a mai régiókérdéssel foglalkozó geográfusok úgy gondolják, hogy ezt elég követni a kiegyezés korától. De vannak történelmi előzmények, és ebben a feltételezésemben vagy hitemben nagy mértékben megerősített Kubinyi András munkássága és Kristó Gyula könyve.⁶ Újabban Süli-Zakar István és Csüllög Gábor is végez ilyen jellegű munkákat is, és ezeket érdemes szintén alaposabban vizsgálni.⁷

Beluszky Pál: Mint már említettem, nem tudatosan jutottam el a történeti földrajz közelébe, és igazán módszeresen a magam számára sem vettem végig, hogy mi a történeti földrajz, milyen módszerei vannak, milyen elméleti keretek közé foglalható. Nem is merek definíciót mondani. Két vagy három adalékot mondok. Az egyik az, amit Rácz Lajos is felvetett vitaanyagában. Kristó Gyula a történelem segédtudományának véli, a nyilvánvalóan geográfus megközelítések pedig a földrajz ágazatai közé sorolják a történeti földrajzot. Én nem akarom visszazerezni a földrajz számára, sem odaajándékozni a történelemnek. Mindenesetre azért valamilyen különbség látható az eredetileg a történelem irányából érkező és a földrajzból induló munkák között. Nyilvánvalóan Szabó Istvánnak a középkori magyar falvakról írt könyveit én minden további nélkül a történelemtudományhoz sorolnám, de amit én, illetve Győri Róberttel közösen a dualizmuskori városhálózatról írtunk, ez a földrajzhoz áll közelebb. Már csak azért is, mert a módszereket, az adatbázisokat ugyanúgy használtuk, mint egy jelenlegi állapotot feltáró munkánál. Az egyik különbség tehát az, hogy a kiinduló állapot némiképp meghatározza azt, hogy milyen jellegű, milyen stílusú történeti földrajzi munkák születnek. Az is különbséget tesz az egyes munkák között, hogy mely korról készültek. Vannak olyanok, amelyek tényleg a jelenlegi

⁶ Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988; Kristó Gyula: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*. Szeged, 1994.

⁷ Süli-Zakar István: *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2003; Csüllög Gábor: *A középkori Magyarország térszerkezete. Földrajzi Közlemények 2000.* 1–4. 100–130.

módszerekkel, szemlélettel, adatbázissal közelíthetők meg, azaz, ha én a dualizmus koráról írok, akkor majdnem azt mondanám, hogy ez tulajdonképpen nem is történeti földrajz, hanem egy földrajzi vizsgálat, amit én történetesen egy régebbi adatbázis alapján végzek, és egy régebbi állapotot próbálok meg földrajzilag vizsgálni. Nyilván eljutunk egy olyan határhoz, ahol ez a megközelítés már nem használható, ahol régészeti, levéltári és sok egyéb kutatásra van szükség, ami bizonyos fokig meghatározza a módszereket is. Nehéz egyértelmű statisztikai adatokat közölni, sokváltozós vizsgálatokat csinálni a középkorra. Tehát ilyen szempontból is érzek különbségeket az egyes munkák között. Ami ebben talán lényeges, hogy amíg a földrajz bevett módszereivel közelítünk valamihez, akkor még abban is bizonytalan vagyok, hogy ez egy ilyen köztes, a történelem és a földrajz között álló tudomány-e? Nem azért, mert ezt a területet meg akarom tartani a földrajz számára, korántsem, hanem úgy érzem, nem távolodtam-e el túlságosan a jelen vizsgálatát végző geográfiától.

Gál Zoltán: Én sem tudnék definíciót adni, mindenesetre vannak olyan új tudományágak, amelyeket Magyarországon még két tudomány mozaikjából raknak össze. Ezek teljesen önállósulhatnak és teljesen önálló módszertani keretük is lehet. A történeti földrajznál is felmerülhet a kérdés, hogy ez a két résztudomány módszertani kereteinek lecsupaszítása-e, tehát bizonyos módszereket kiemel mindkét tudományból, mert a két tudomány teljes módszertani spektrumát nem tudja alkalmazni. Vagy pedig olyan új módszereket is beemel, amelyekre akár a történelem, akár a földrajz önmagában nem fogékony. A harmadik út az, hogy a két tudomány módszertanából szemezgetve ezeket a módszereket egy önálló módszertani spektrumra szintetizálja, és önálló történeti földrajzi módszereket alakít ki.

Ez az egyik, a módszertani kérdés, a másik pedig a kutatás mélysége. Ha egy forrásokkal jól dokumentált történeti munkát összehasonlítunk egy „felszínebb” történeti földrajzi munkával, akkor elgondolkodtató képet kapunk...

Györi Róbert: Ez a sajnálatos kép nem a tudományok lényegi különbségei miatt alakul ki.

Gál Zoltán: Persze ezt meg lehet vitatni. De egy történeti munka alapos jegyzetelés nélkül nem áll meg, ugyanakkor a történeti földrajzi munkákban gyakran elég egy zárójeles megjegyzés. Kérdés, hogy a történeti földrajz nem egy felszínebb, vulgárisabb képet ad-e a dolgról? Lehet, hogy ez csak a megközelítési módból, speciális helyzetéből következik, vagy pedig ez egyfajta lecsupaszítás, egy felszínebb kutatás. Ugyanakkor új módszereket is használ, mert a statisztikai forráskezelés többletet nyújt.

Györi Róbert: Nekem arra kérdésre, hogy mi a történeti földrajz, kidolgozott válaszaim vannak. Sokat törtem a fejem ezen már a szakdolgozat és a doktori disszertációm írásakor is. Szerintem a történeti földrajz szókapcsolatban a „történeti” az egy jelző és a „földrajz” pedig egy jelzett szó. A történeti földrajz módszertanában, paradigmájában, megközelítéseiben egy földrajzi ágazat, amely viszont nem a jelenlegi eseményeket, térszerkezeteket, természeti képeket kutatja, hanem egy múltbeli állapotot vizsgál, vagy pedig egy fejlődési folyamatot próbál

meg feltárni. A történeti földrajz magyarországi fejlődését áttekintve meg lehet kockáztatni a kijelentést, hogy ez az ágazat – a történeti topográfia korszakát a 19. század végével bezárólag leszámítva –, mindenkor erősebben kötődött a földrajztudományhoz, mint a történettudományhoz.

Beluszkó Pál: Hadd szóljak közbe egy mondattal. Ez a történeti földrajz címke alatt megjelenő munkák jó részére igaz, vagy legalábbis elfogadott. Valószínűleg azért nem teljesen így van. Megint arról van szó, amit én nagyon leegyszerűsítve közlöttem meg, hogy vannak témák, amelyeket földrajzos módszerekkel, adatokkal lehet megközelíteni, de léteznek másfajta kérdések is. Edinburgh-i látogatásunkon tapasztaltuk, hogy egyrészt miután ők már többé-kevésbé túljutottak azon, hogy a régi forrásokat, adatszerű statisztikákat feldolgozzák, másrészt pedig a posztmodern irányzatot is követve, sok olyan témát művelnek történeti földrajz címszó alatt, amelyek már a szűkebb értelemben vett földrajzi módszerekkel, szemlélettel nem közelíthetők meg. Ugyanez vonatkozik arra is, hogyha nagyon régi idősakra megyünk vissza. Amit én mondtam, és amit Győri Róbert definícióként megfogalmazott, azt nem is mindig érzem történeti földrajznak.

Győri Róbert: Röviden hadd válaszoljak! Egy vizsgálatnál, ami ezekkel témákkal foglalkozik, az a perdöntő történettudomány, történeti földrajz és földrajz kérdésében, hogy a vizsgálat központjában, hangsúlyában a térbeliség kérdése áll-e, vagy nem. Mert amennyiben a térbeliség kérdése áll bármiféle értelemben, akkor az egy földrajzi vizsgálat. Amennyiben a térbeliség másodlagos, harmadlagos, az intézmények fejlődésén van a hangsúly, vagy egyéb más kereteknek a fejlődésén, akkor lehet azt történeti, gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti vizsgálatnak minősíteni. Szerintem ez a megkülönböztető elem.

Szilágyi Zsolt: Ha azt a szót hallom, hogy történeti földrajz, akkor a jelenségnek legalább három szintjét tudom a magam számára elkülöníteni. Egyrészt azt, amivel Győri Róbert zárta, tudniillik hogy a történeti földrajz valahol „tértörténet”. Valamiképpen benne van ez a térbeliség, és az egész kap egy múltbeli beágyazottságot. Viszont érthetem úgy is, hogy ez egy környezet-, vagy klíma-, vagy tájtörténet: a hagyományos „embertörténetnek” mondott vonulat háttérbe szorul és kimondottan a természeti viszonyok változásának a történetére kerül a hangsúly (ami sokszor emberi beavatkozás következtében változott). A harmadik szint: egy térbe ágyazott társadalomtörténet. Amikor a tértörténetet mondom első helyen, akkor a bankoknak, városhálózati rangsoroknak a vizsgálatát sorolom ide. A térbe ágyazott társadalom vizsgálatát jelentheti például a vándorlás a hegyvidékről az Alföldre, idénymunkák, szőlőtermelés stb. Ez is részben történeti földrajz számomra. Nem érhető meg a társadalomtörténeti probléma anélkül, hogy ezt a történeti földrajzi háttérrel ne tennék mellé. Az eljárás mindig problémaközpontú: vannak kérdések, amik kínálják, hogy megnézzük őket a másik oldalról is, ha kell ökológiai oldalról, ha kell mentalitástörténeti oldalról. Egy mai kultúrszociológiai vizsgálat ötven év múlva egy történeti összehasonlításhoz egy jó muníció is lehet. Ez megint csak nézőpont kérdése, de mindent lehet térbeliséghez is kapcsolni és hasznosítani.

Rácz Lajos: A magam részéről azt gondolom, hogy a definíció egy fontos dolog. Meghatároz és segít elkülöníteni dolgokat. De én azt is gondolom, hogy nem egy veszélytelen dolog. Felvetődik annak a veszélye, hogy kirekesztünk dolgokat. Engem már szinte mindenhol kirekesztettek. Voltak olyanok, akik azt mondták, hogy ehhez a tudományhoz sincs közöm, és ahhoz sincs. Fontos figyelni arra, hogy ezek a definíciók ne legyenek kirekesztő definíciók. A hozzám legközelebb álló definíció az, hogy a történeti földrajz a történelem és a földrajz között álló tudományterület. Nem tudok jobbat ennél.

Hajdú Zoltán: A definiálás fontos, de alapvetően másodlagos kérdés, és ez nemcsak egy tudományterületre, de az egyes emberekre is vonatkozik. Tudománytörténetet is tanítok, és azt szoktam mondani, hogy Immanuel Kant olyan komoly földrajzos volt, hogy földrajzi kutatásai révén, illetve annak következtében filozófussá vált. Ő ugyanis 47 szemeszteren keresztül fizikai földrajzot tanított. És eljutott a térhez, eljutott a kételkedéshez, és sorolhatnám tovább, és a földrajzból kiindulva felépített egy kritikai filozófiát. A tudományok parcellázása a 19. század utolsó harmadának nagy folyamata, amikor mindent rendszerbe akartunk foglalni, amikor úgy gondoltuk, hogy mindennek kell egy keret. Mindent be lehet dobozolni, mindenkinek megvan a maga dobozában a játéklehetősége, és azon nem lép túl. Amikor a 20. század első harmadában kiderült, hogy ez ennyire nem mechanikus, akkor életre keltek a segéd-, a rokon- és társtudomány fogalmak, hogy mossák, bontsák ezeket a ketreceket. Én egyébként ezeket a ketreceket szeretem, mert ott elindult ez a folyamat és elindult valami, hogy nem a ketrec a fontos, hanem a valóság vizsgálata, a valósághoz való viszony. Ha didaktikus szempontból közelítek a történeti földrajzhoz, akkor én azt szoktam mondani, hogy a történelem és a földrajz nem rokontudományai egymásnak, se nem társtudományai, de nem is segédtudományai, hanem a történeti földrajz egy világos kapcsolattudomány a történelem és a földrajz között.

Győri Róbert: Két gondolat még a definíciós kérdésekhez. Egyrészt, ha ne adj' Isten, bárkinek úgy tűnt, hogy én a történeti földrajzot kirekesztőleg fogalmaztam volna, akkor bevallom, az eredeti definícióm úgy folytatódott, hogy történeti földrajz ugyanakkor egy olyan tudomány, ami kapcsolatot épít a történelem és a földrajz között. Bekapcsolja a néprajzot és egyéb rokontudományokat is.

Sokat foglalkoztam Mendöl történeti földrajzi tanulmányaival, és megpróbáltam bizonyos gondolati fejlődési utat is felállítani a 30-as évek elejétől a 30-as évek végéig. Úgy érzem, Mendöl a *Szentpéteri Emlékkönyv*ben írt tanulmányában⁸ kimondatlanul is eljut arra a megállapításra, hogy bizonyos szemszögből nézve a történeti földrajz egy olyan alaptudománynak tekinthető, amiből a jelent vizsgáló földrajz is levezethető. Míg a történeti földrajz egy nagyobb hatókörű szintetizáló tudomány, addig a jelen vizsgálata sokkal nagyobb szakembergárdát tömörít, nagyobb irodalmat épít ki maga köré.

⁸ Mendöl Tibor: Településtörténet, településföldrajz, történeti földrajz. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójára*. Budapest, 1939. 312–334.

3.

□ *Rácz Lajos*: A harmadik kérdéskör, amit meg kellene válaszolnunk, hogy mi a tudomány gyökere? Kiket tekinthetünk alapítóknak, és magát a történeti-földrajzi pályát ki hogyan értékeli?

Frisnyák Sándor: A magyarországi történeti földrajz fejlődéséről Hajdú Zoltánnak és Győri Róbertnek igen értékes áttekintése jelent meg elemző, értékelő, tudománytörténeti szempontból.⁹ Ehhez hozzátenni elég nehéz. A kérdés úgy merült fel, hogy ezekből az ember mit tud hasznosítani, és mi az, ami nagyon fontos. Véleményem szerint Mendöl munkássága példamutató. A magyar történeti földrajz akkortájt a kultúrtájra koncentrált, és azt is jobbra a magyar honfoglalástól elemezte. Azonban az utóbbi évtizedekben a régészeti kutatás Magyarországon annyi új eredményt hozott, amely alapján mindenképpen foglalkozni kell a honfoglalást megelőző korok emberével, az akkori természeti erőforrások használatával, illetve az emberi tevékenységi formák rendszerével. Ma már kimondhatjuk, ami Bulla és Mendöl könyvben is megfogalmazást nyert, hogy ez a táj a honfoglalás korában már nem volt teljesen nyers táj. De azért a kultúrtájat lényegében a magyarság és a velünk együtt élő etnikumok hozták létre. Igen jelentős regionális környezetátalakító munkát végeztek, ami leginkább a botanikusok kutatásaiból követhető nyomon, hogy például az erdőszűlség milyen mértékben csökkent. Azok a tudományos történeti földrajzi dolgozatok, amelyek a két világháború közötti időben megjelentek, egy-egy részkérdést, egy-egy mikro- vagy mezotájat dolgoztak fel. A komplex jelleg azonban nem érvényesült.

Ezzel arra utalok, hogy komplex vizsgálatokat kellene folytatni, mint ahogy Kristó Gyula vagy Somogyi Sándor megfogalmazza: az adott kor természeti környezetét, az akkor élt emberek foglalkozását, településhálózati rendszerét stb. kellene rekonstruálni.¹⁰ Ez persze nagyon nehéz, és csak aránytalan lehet, mert amíg az egyik témában esetleg előrehaladhat az ember, addig a másikban nincs forrásanyag. A történeti földrajz elsősorban könyvészeti, írott forrásokra, kartográfiai forrásokra támaszkodhat, mert a levéltári források csak apró részleteket tárnak fel. A klasszikus értelemben vett levéltári anyagból csak esettanulmányokat lehet írni.

Rácz Lajos: Érdemes lenne még szót ejteni az '50-es, '60-as évekről...

Frisnyák Sándor: Az akkor megjelent Pécsi–Sárfalvi könyvben¹¹ ugyan megtalálható Magyarország gazdasági életének kis történeti vázlatát, de a történeti rész általában mindig csak egy néhány soros összefoglaló volt. Nem is tudom,

⁹ Hajdú Zoltán: A történeti földrajz kialakulása, irányzatai, a magyar történeti földrajz fejlődése. In: Beluszky Pál: *Magyarország történeti földrajza*. I. kötet. Budapest–Pécs, 2005. 25–39. Győri Róbert: A magyar történeti földrajz a két világháború között. *Földrajzi Közlemények* 2002. (CXXVI.) 1–4. 79–92.

¹⁰ Somogyi Sándor: *Az Alföld földrajzi képének változásai 16–19. század*. Nyíregyháza, 1994.

¹¹ Pécsi Márton – Sárfalvi Béla: *Magyarország földrajza*. Budapest, 1960.

mit lehetne kiemelni. A '60-as években megjelent Dél-Dunántúl kötetben már kitérő történeti földrajzi fejezet van Beluszky Páltól.¹²

Györi Róbert: Az ötvenes évek sötét alagútja... én néhány dolgot találtam. A Boros Ferenc-féle beszámolók azt mutatják, hogy Mendől részéről történt kísérlet egy alapos történeti földrajzi kutatás megszervezésére, ami tulajdonképpen nem futott ki a célig.¹³ Több éven keresztül húzódozott, de vakvágányra futott. Ami mégiscsak volt, az a települések belső szerkezetével, alaprajz-változásokkal foglalkozott, például Major Jenőnek a munkái, akit tulajdonképpen partvonalra szorítottak.¹⁴ A budapesti tudományegyetem után Major Jenő a műegyetemen dolgozott, és azt hiszem, hogy onnan sem mosolygással távozott. Valóban a 60-as évek második fele, a 70-es évek eleje, mikor kezdődik az élénkülés. Azt is meg kell említeni, hogy a 60-as években Győrffynek köszönhetően jelentős történeti topográfiai munka indult el.¹⁵

Hajdú Zoltán: Nem hangzott még el a neve Halász Albertnek, aki nem földrajzos volt, hanem közgazdász és sok minden más. Neki van egy – szinte nem ismert – atlasz-sorozata Közép-Európáról.¹⁶ Ebben nagyon érdekes például Magyarország szomszédsági környezetének bemutatása. Ugyanis azzal kellett szembesülnie, hogy nem lehet egyértelműen megmondani, kik voltak Magyarország szomszédai. Ugyanis ehhez tudni kell, hogy mi Magyarország. Ha valaki előveszi Fényes Eleket 1846–47-ből, akkor láthatja, hogy Fényes Elek – mint jogvégzett ember – bevallja, nem tudja, hol van Magyarország, és mekkora.¹⁷ Nem mindegy a négy meghatározás közül, hogy a legszűkebb, a szűkebb, a tágabb vagy a legtágabb értelemben beszélünk Magyarországról. Ha történeti földrajzról, meg történeti földrajzosokról beszélünk, akkor ki kell tekintenünk a hagyományos földrajzi sorból, mert azt kell mondanom, hogy ez a Halász Albert-féle térképsorozat, hihetetlenül fontos lenne a magyar oktatásban és nem csak a történeti földrajzban.

Györi Róbert: Talán nem tűnik elrugaszkodott kísérletnek, ha megpróbálom felvázolni röviden a magyar történeti földrajz fejlődési irányait. A 19. században, az intézményesült tudományok korában jelenik meg Magyarországon a történeti földrajz mint önálló fogalom, történeti topográfia tartalommal. A 20. század elején a francia emberföldrajz inspirációjából születik meg a valódi történeti föld-

¹² Beluszky Pál: A Dél-Dunántúl településhálózata. In: Ádám László – Marosi Sándor – Szilárd Jenő (szerk.): *A Dunántúli-dombság: Dél-Dunántúl*. 1981.

¹³ Boros Ferenc: Adatok Magyarország településállományának XVII. századi fejlődéséhez. *Földrajzi Értesítő* 1957. (VI.) 4. 459–474; Boros Ferenc: A hazai településállomány XVIII. sz. eleji képe. *Földrajzi Értesítő* 1958. (VII.) 4. 481–495.

¹⁴ Például Major Jenő: *A városalaprajz, mint a korai magyar városépítéstörténet forrása: a soproni belváros kialakulása*. Budapest, 1965, Faragó Kálmán – Major Jenő: A magyar városok szerkezeti jellegzetességei és azok kialakulása. *Településtudományi Közlemények* 1971. (23.) 5–42.

¹⁵ Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV*. Budapest (I.: 1963, II–III.: 1987, IV.: 1998.)

¹⁶ Halász Albert: *Középeurópai államok I–VII*. A Szerző kiadása, Budapest, 1936.

¹⁷ Fényes Elek: *Magyarország leírása. I–II*. Pest, 1847.

rajz, a korábbival szakító gondolatként, tudományterületként. Nagy virágzás, de rejtett virágzás. A korszak geográfusainak döntő többsége úgy gondolja, hogy a regionális földrajzi munkáknak kötelező része a történeti visszatekintés (hiszen az egész francia emberföldrajz történeti gyökereken fogant és a történetiség szerepe elsődleges), de ugyanakkor nem jelenik meg önálló diszciplínaként a történeti földrajz, vagy csak nagyon kevésbé. Érdemes kézbe venni Fodor Ferencnek a *Jászság életrajza* című művét.¹⁸ Fodor nem mondja, hogy ez történeti földrajz, sőt az a meglátása, hogy ilyen tudományterületről nem is lehet beszélni. De annak a kötetnek a 80 %-a nem más, mint történeti anyagnak a kibontása!

A 2. világháború végén van egy éles határ: több okból is háttérbe szorul ez a diszciplína. Egyrészt, mert a földrajz, azon belül különösen a társadalomföldrajz, mint revizionista tudomány megbélyegzett lesz. Az Akadémiáról kizárnak minden geográfust, felosztatják a Földrajzi Társaságot. A szovjet mintára meghonosodott marxista gazdaságföldrajz – ami fölváltja az emberföldrajzot – nem foglalkozik ezekkel a történeti kérdésekkel. A gazdaságföldrajz válik elsődlegessé, a történeti földrajz kiszorul. És kiszorulnak a művelői is, minden olyan fontosabb geográfusunkat, aki ezzel foglalkozott, nyugdíjazzák, háttérbe szorítják. Új emberek jönnek. Jön az '50-es, '60-as évek csendes korszaka, és tulajdonképpen csak a '70-es évek az, amikor újra előkerül a történeti földrajz elnevezés. Meg kell említeni Frisnyák Sándorék munkáját, akik Nyíregyházán a '80-as években iskolát teremtettek. A '80-as évek második fele, a '90-es évek eleje a történeti földrajz kiszélesedésének időszaka. Bekerül például a történeti érdeklődésbe az ökológia, a környezettörténet, túllépve a hagyományos tájrekonstrukciós gondolaton. A nyíregyházi konferenciák kötetét kézbe véve az látszik, hogy sok minden – talán már túl sok minden – tartozik a történeti földrajz gyűjtőfogalma alá.

Hajdú Zoltán: Nekem két kiegészítem van ehhez. Mi szeretünk mindent a fordulat és a szovjet megszállás nyakába varrni. Ugyanakkor 1950-ben jelent meg az *Isztoricsevszkaja Geográfija* (Történeti földrajz), majdnem 800 oldal. De ennek, az 1950-ben megjelent történeti földrajzi kötetnek az a mondanivalója, hogy a Szovjetunió a történeti fejlődés értelme és célja. Azt igazolja, hogy mindenütt ott voltak, ami '45 után hozzájuk került. Van történeti földrajz, csak éppen őket igazoló történeti földrajz. Az NDK összeomlása előtt megjelent az NDK háromkötetes történeti földrajza, ami azt igazolja, hogy az NDK a német történeti fejlődés értelme, célja és dicsősége.¹⁹ Magyarországon nem lett volna értelme igazolni, hogy ez a Magyarország a történeti fejlődés célja. Egyszerűen pozicionális különbség van az '50-es évek orosz vagy szovjet történeti földrajza, és a magyar történeti földrajz lehetőségei között.

Rácz Lajos: Mivel tudománytörténettel nem foglalkozom, ismereteim e téren felületesek. Én a visszaszorulásnak két okát látom. Az egyik az, hogy a történeti földrajzzal foglalkozó embereket félreállították, és egy kis ország esetében, ahol az

¹⁸ Fodor Ferenc: *A Jászság életrajza*. Budapest, 1942.[1991]

¹⁹ Strenz, Wilfried (szerk.): *Historische Geographie der Deutschen Demokratischen Republik*. Herman Haack, Gotha–Leipzig, 1977–1989.

arányokból adódóan kevés a tudománnyal foglalkozó ember, ha az egyik embert kiütik, akkor a dolognak vége van. A másik pedig, amennyire én látom, a tudomány alulfinanszírozottsága. Azok a szabályok, amiket Kornai János a *Hiány* című könyvében leír, azok a tudomány alulfinanszírozására is igazak. Minden tudomány a belső övezetét védi. Értelemszerűen azok vannak erősebb pozícióban, akik egyértelműen történészek, akik egyértelműen földrajzosok.

Beluszky Pál: Még egy adalékot mondanék, ami nem döntő, de bizonyos mértékben befolyásolta az '50-es '60-as évek csekély érdeklődését a történeti földrajz iránt. Az '50-es évek elején kerültek pozícióba a földrajzban a közgazdászok. Az akkori közgazdaságtannak igen kevés volt az affinitása a történelem, de a tér iránt is. Ráadásul a közgazdaságtan felől érkező személyek elég jelentős pozíciókat foglaltak el a földrajzban, s nemhogy nem érdeklődtek, de a történeti vonatkozásokat nem is tartották a földrajz terrénumának, és nem is nagyon fogadták el.

4.

□ *Rácz Lajos:* Akkor nézzük a negyedik pontot, azaz ki hogyan értékeli a jelenlegi helyzetet? Annyi már elhangzott, hogy a nyíregyházi konferenciák arról tanúskodnak, vannak történeti földrajzosok és vannak, akik csak érdeklődnek iránta. A '90-es években létrejöttek doktori iskolák, ahol tömegével képezik a földrajzos doktoranduszokat, tehát minden infrastrukturális feltétel adott. Azonban, aki dolgozik ilyen iskolában vagy annak a közelében, az tudja, hogy maguk az eredmények nem teljesen egyértelműek. Kinek mi a véleménye arról a helyzetről, amiben a történeti földrajz jelenleg van, melyek az erősségei, melyek a gyengeségei?

Gál Zoltán: Pécssett megalakult a Történeti és Politikai Földrajzi Tanszék. Kíváncsi lennék, hogy Nyíregyházán és Pécsen kívül van-e a diszciplínának intézményesült formája?

Györi Róbert: Nincs, annyira nincs, hogy az ELTE Földrajzi Intézetében én voltam az egyetlen doktorandusz, aki az elmúlt években történeti földrajzi témában írt disszertációt, és most sem tudok senkiről, aki ilyen megközelítésben írna dolgozatot.

Gál Zoltán: Érdeemes felvetni a belterjesség kérdését. Önmagunkhoz, a történeti tradíciókhoz képest vizsgáltuk a hazai tudomány helyzetét. Mi a helyzet a nemzetközi kompatibilitással? Az a munka, amit elkezdtünk, a dualizmus kori Magyarország történeti földrajzi feldolgozása, legalább egy korszakról képes átfogó képet adni. A nyugati geográfiában ezek a dolgok már rég elkészültek, rendelkezésre állnak a leíró munkák, feldolgozások. Ott már évtizedek óta van lehetőség az összehasonlításra. A brit történeti földrajzban az érdeklődés már inkább szociológiai, társadalomtörténeti vizsgálatok szintjén zajlik, a posztmodern gondolatok mentén. Én a pénzügyi földrajzot művelem, és sokszor szembekerülök azzal kérdéssel, hogy megfelel-e a magyar tudomány a nemzetközi standardok-

nak. Szembesültem már azzal konferenciákon, hogy azok a témák, amiket mi ilyen országos szinten még el tudunk adni, a regionális vagy bármilyen téma – az nyugaton senkit nem érdekel.

Györi Róbert: Ennek egyébként az az oka, – ha őszintén magunkba nézünk –, hogy jelenleg a magyar társadalomföldrajz a nyugati trendek adaptációjában néhány évtizedes lemaradással küzd. Nemes Nagy József, amikor átvette az ELTE Regionális Földrajzi Tanszékének vezetését, akkor forradalmat csinált azon a tanszéken. Egy korábban ismeretlen módszertant és szemléletet honosított meg, de azzal a tudattal, hogy ez a szemlélet nyugaton az '50-es '60-as évek földrajzában volt uralkodó, és ezzel szemben a 70-es években már nagyon komoly kritikák fogalmazódtak meg. Kevés nyomát látom annak, hogy nyitottság, érzékenység lenne az új törekvések iránt. Ez a helyzet a történeti földrajzban is.

Azok, akik a magyar történeti földrajzban ezt a szemléletet megpróbálták meghonosítani, vagy megismerkedtek vele, elsősorban történészek. Timár Lajos Debrecenben, az ELTÉ-n, a Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszéken és az Atelier-ben szerveződő kutatók. Az ő tanulmányaikban találkozom azokkal a fogalmakkal, eljárásokkal, szemlélettel, amelyek a kurrens külföldi kutatásokban dívnak, mint például a mikroszintű megközelítés, az identitással vagy a reprezentációval kapcsolatos kérdések. A történeti földrajz klasszikus vonulata ebben, úgy érzem, lemaradt. Nem tudom, ki hogy látja?

Gál Zoltán: Vannak azért közös kapcsolódási pontok. Az angolszász történeti földrajzosok például összeállítanak egy bibliográfiát és meglepő volt, hogy csak a régi neveket, a két világháború közti magyar geográfusok munkáit ismerték. Ez amiatt lehetséges, mert a magyar földrajz nagyon le van maradva a nemzetközi publikációkban. Az elmúlt két évtizedben sem javult ez a helyzet.

Beluszky Pál: Nyilvánvaló, hogy a magyar történeti földrajznak rengeteg feladata lenne, lehetne. Egyrészt a lehetőségek oldaláról – megint csak a dualizmus koráról beszélek – gazdag anyag van, ami még részben sincs feldolgozva. Az igény oldaláról is. Gál Zoltán mondott két igen nagy falatot. Én most egy földhözragadtabb dolgot említenék. A társadalomtudomány helyzete koránt sem rózsás az országban, annak ellenére, hogy hány egyetem, hány egyetemi tanszék, hány hallgató, hány doktorandusz van. Gondoljátok meg, ha most mi, vagy bármelyik csoport elhatározná, hogy több ember testére szabott kollektív munkába kezdenék a történeti földrajz terén, lenne-e erre lehetőségünk? Nem nagyon... Soha sem tudjuk, hogy utána milyen megrendelő esik be, milyen munkát kell elvégezni. Tulajdonképpen egyre kevesebb pénz van olyan kutatásokra, amelyeket a kutatók kigondolnának. A pályázatok is arra jók, hogy a lyukakat tömögessük vele, nem is biztos, hogy arra a konkrét kutatásra fordítódnak. Gál Zoltán említette az idegen nyelvű publikációkat, könyvkiadást. Most már lassan a magyar nyelvű könyvkiadás is nehézzé válik, mindenféle központi támogatás megszűnt. Semmiféle támogatás nincs az idegen nyelvű kiadások fordítására. Egyszóval: vannak lehetőségek, vannak feladatok, de az általános viszonyok nem biztos, hogy az összehangoltabb kutatást és annak publikációját lehetővé tennék.

Rácz Lajos: Azt hiszem, hogy ezt a kérdést nem szabad alulértékelní. Az is igaz viszont, hogy minden tudomány fejlődésének két része van. Van egy intézményes, és egy személyes rész. Az utóbbi ott kezdődik, hogy akik magukat történeti földrajzosnak gondolják, azok összegyűlnék, és valamit közösen csinálnak. Most ott tartunk, hogy elérte a kritikus tömeget a történeti földrajzosok száma: itt az idő a közös cselekvésre.